

19. Пасічник, Н. О. (2018). Паралельний обіг грошей як суперечливе явище фінансової системи за часів Є.Ф. Канкріна. Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: тези доповідей V міжнародної науково-практичної конференції, 21–22 червня 2018 р. Меджибіж–Переяслав–Хмельницький–Кропивницький–Київ. С. 133–135.

20. Потильчак, О. (2018). Мідна російська монета у грошовому обігу Правобережної України у XVIII ст. (на матеріалах нумізматичних знахідок 2017 року з Трушків на Білоцерківщині). *Український нумізматичний щорічник*. Вип.2. С.119–131. DOI: <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2018-2-119-131>

21. Сустретов, А. (2020). Фальшиві грошові знаки у Наддніпрянській Україні в дореформений період: історіографія. *Історія, археологія, інформаційна, бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти: тези доповідей I Міжнародної наукової конференції, 13 травня 2020 р. Кропивницький*. С. 40–43.

22. Тхоржевський, Р. І. (1999). Нариси історії грошей в Україні (з давніх часів до сучасності). Навч. пос. для економ. та істор. факультетів вузів України. Тернопіль: Видавництво Карп'юка. 238 с.

23. Шуст, Р. М. (2009). НумізMATика. Історія грошового обігу та монетної справи в Україні. Навч. пос. 2-ге вид. Київ: Знання, 2009. 376 с.

Тетяна ОДИНЦОВА
ORCID: 0009-0000-4058-9276

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО САБОТАЖУ В УМОВАХ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ ТЕРИТОРІЇ СУЧАСНОЇ ЛУГАНЩИНИ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

PECULIARITIES OF ECONOMIC SABOTAGE IN THE CONTEXT OF THE GERMAN OCCUPATION OF THE TERRITORY OF THE MODERN LUHANSK REGION DURING THE SECOND WORLD WAR

В роки Другої світової війни лише Попаснянський район Ворошиловградської (нині – Луганської) області перебував в окупації майже два роки – з 18 листопада 1941 року до 3 вересня 1943 року. Понад $\frac{3}{4}$ території Ворошиловградської області та сам Ворошиловград (нині – Луганськ) перебували під німецько-фашистською окупацією протягом 6–7 місяців – з середини липня 1942 року до січня – лютого 1943 року.

Міста Красний Луч (нині – м. Хрустальний), Ворошиловськ (нині – м. Алчевськ), Брянка, Кадіївка, Первомайськ, Лисичанськ, Рубіжне перебували в окупації з середини липня 1942 року до початку вересня 1943 року – близько 14 місяців.

На території Ворошиловградської області крім Кременських лісів великі

лісові масиви, в яких могли б приховуватися партизани, взагалі відсутні, і майже всі партизанські загони та групи були ліквідовані окупантами до кінця серпня – вересня 1942 року.

На сьогоднішній день така форма руху Опору населення Ворошиловградської області в роки Другої світової війни, як саботаж економічних, військових, політичних заходів окупантів, а особливо економічних заходів, безпідставно залишається недооціненою, хоча ті люди, які його здійснювали, ризикували своїм життям не менше за партизанів чи підпільників.

Щодо руху Опору в роки Другої світової війни саботаж – це свідоме невиконання владних розпоряджень окупантів або умисне недбале їх виконання зі спеціальною метою послаблення влади окупантів.

На території Ворошиловградської області саботування заходів окупантів здійснювалось у сфері економіки (економічний саботаж), у сфері освіти, у сфері комунального господарства (електро-, водопостачання, опалення, телефонний зв'язок), згодом й у сфері оборони.

Визначаючи особливості саботажу економічних заходів окупантів (економічного саботажу) на території Ворошиловградської області, ми маємо на увазі економічні заходи окупантів, спрямовані на економічне пограбування Ворошиловградської області з метою посилення власне Німеччини та продовольчого та технічного забезпечення її армії. Це заходи:

- з ремонту та відновлення вугільних шахт;
- з видобутку та вивезення природних ресурсів, особливо кам'яного вугілля;
- щодо введення в дію та організації роботи машинобудівельних заводів, на яких окупанти могли б здійснювати ремонт та / або виробництво військової техніки;
- щодо введення в дію та організації роботи металургійних, хімічних та інших заводів, які б випускали військову продукцію та техніку на користь окупантів;
- з ремонту та відновлення інших важливих об'єктів, зокрема доріг, автомобільних та залізничних мостів;
- зі збирання та обмолоту хліба;
- з виробництва іншої сільськогосподарської продукції;
- з вивезення до Німеччини продовольства, різних цінностей, робочої сили.

Відповідно до німецького плану економічного пограбування України та інших захоплених територій Радянського Союзу – плану «Ольденбург», – з території Донбасу (Ворошиловградська область – частина Донбасу) лише кам'яного вугілля планувалось видобувати силами місцевого населення для подальшого вивезення по 900 тис. тон на місяць (Загорулько, Юденков, 1980).

Фактично ж завдяки масовому характеру, який носив економічний саботаж, за період окупації на території Ворошиловградської області не

розпочало роботу жодне велике підприємство та не дала вугілля жодна капітальна шахта.

Для порівняння протягом перших 6–7 місяців відбудови звільненої частини Ворошиловградської області (з лютого до початку вересня 1943 року) було відбудовано 8 великих та 146 малих шахт (Боровська, 2008). Протягом квітня-червня 1943 року у Ворошиловграді трудящі випустили на відновленому та знову змонтованому устаткуванні продукції в сумі понад 8,5 млн. рублів [Бровар, 2009].

Ми виділяємо такі види економічного саботажу:

- 1) промисловий саботаж (на підприємствах переважно галузей важкої промисловості – вугільної, машинобудівної, металургійної, хімічної);
- 2) саботаж у сфері сільського господарства (у сфері виробництва та / або здачі сільськогосподарської продукції – зерна, м'яса, молока, яєць, хліба, овочів);
- 3) саботаж на транспорті (у сфері залізничних / автомобільних вантажоперевезень);
- 4) саботаж у сфері вивезення робочої сили до Німеччини.

Регіональною специфікою економічного саботажу на території Ворошиловградської області є те, що на території самого Ворошиловграда, центральних та південних районів області він здійснювався у сфері промисловості, переважно важкої, а на території північних районів, які є переважно сільськогосподарськими, – у сфері сільського господарства.

Економічний саботаж на території Ворошиловградської області не був просто пасивною формою опору владі окупантів, навпаки вимагав сміливості та винахідливості. Ми виділили такі способи його здійснення:

- 1) Переміщення кваліфікованих, у тому числі інженерно-технічних працівників до сільської місцевості з метою приховування своєї професійної кваліфікації та недопущення залучення їх окупантами до виконання важливих інженерних та інших відповідальних робіт із налагодження діяльності підприємств та інших важливих об'єктів.

- 2) Обман кваліфікованими працівниками окупантів щодо своєї технічної чи інженерної кваліфікації та подальша праця на некваліфікованих роботах. Так, багато інженерів працювали сторожами, двірниками, чорноробами, іншими працівниками невиробничої сфери.

- 3) Удавана співпраця з окупантами кваліфікованих досвідчених працівників та подальше свідомо неефективне керівництво здійснюваними роботами. Так, деякі інженерно-технічні працівники навмисно визнавали непридатними для відновлення підприємства, які можна було відновити найпростіше, і, навпаки, робили «ключовими» об'єктами відновлення підприємства, які відновити було дуже складно чи зовсім неможливо.

- 4) Масовий (подекуди до 60 % зареєстрованих робочих) невихід на роботу на заводи та шахти.

- 5) Масова неявка у призначений час на обов'язкові будівельні роботи з

метою їх зриву.

6) Удавання роботи – «робота для виду». Наприклад, удавання ремонту копру шляхом марного стукання молотками на шахті № 6 копальні «Голубівка» у Кадіївському районі. Копер так і не був готовий до самого визволення району у вересні 1943 року (Ємченко, 1970).

7) Свідома вкрай низька продуктивність праці, зокрема шляхом навмисне повільного виконання робіт, особливо важливих та термінових. Наприклад, видобування вугілля в такій мізерній кількості, що його ледь вистачало для підтримки роботи самих шахт (Ємченко, 1970).

8) Затягування простими працівниками строків виконання відновлювальних, ремонтно-будівельних, виробничих тощо робіт шляхом свідомої нераціональної організації праці та свідомого порушення технології виконання цих робіт.

Так, примусово зігнані для відновлення залізничного мосту через р. Сіверський Донець місцеві мешканці навмисне заважали один одному, стикаючись тачками, загромождали прохід на доріжці; перекидали сміття та каміння в такі місця, щоб потім доводилося перекидати їх знову.

9) Свідоме псування, викрадення, приховування необхідних для роботи матеріалів, інструментів, устаткування, деталей тощо.

10) Свідоме псування, приховування майна підприємств, експлуатованої техніки, шляхів сполучення, наявних на шахтах запасів кам'яного вугілля.

11) Приховування колгоспниками вже обмолоченого хліба, худоби, іншого колгоспного майна.

12) Умисне залишення хліба на колгоспних полях нескошеним, залишення зібраного хліба необмолоченим.

13) Явне використання свого службового становища на шкоду інтересам окупантів.

Наприклад, керівник біржи праці у Слов'яносербському районі Кисельов, виїжджаючи до сіл, замість проведення реєстрації молодих людей для вивозу до Німеччини радив їм ховатися, не з'являтися на реєстрацію, попереджав про облави. В результаті завдяки його зусиллям 900 юнаків та дівчат уникли вивезення до Німеччини (Ємченко, 1970). Самого Кисельова окупанти в подальшому стратили.

14) Ухилення молодими людьми від реєстрації для вивезення на роботи до Німеччини, а у разі реєстрації – ухилення від самого вивезення шляхом переховування у підвалах, льохах, на горищах, у шурфах шахт, на хуторах, залишення своїх населених пунктів.

15) Демонстративна категорична відмова працювати на користь окупантів з усіма подальшими несприятливими наслідками (аж до страти).

Саботаж економічних заходів окупантів здійснювало неозброєне населення, зокрема як партійні, так і безпартійні працюючі громадяни – шахтарі, робітники, зокрема інженерно-технічні працівники, окремі керівні працівники вугільних шахт, заводів (наприклад, начальник ділянки шахти 1-біс

П. І. Ларін), працівники залізничного та автомобільного транспорту, колгоспники та радгоспники. Масові відновлювальні роботи саботували працездатні громадяни незалежно від статі та віку, посад, роду діяльності та партійної приналежності.

Вивезення робочої сили до Німеччини саботували самі юнаки та дівчата, які підпадали під відповідну категорію населення; працівники бірж праці; медичні працівники, уповноважені на вирішення питання про працездатність пацієнтів (наприклад, лікарка Краснодонської поліклініки Олексієнко Н.П.).

В радянській історіографії з ідеологічних мотивів всіляко підкреслювалась та, на нашу думку, перебільшувалась керівна роль комуністичної партії в організації саботажу в роки Другої світової війни. Дійсно листівки відповідного змісту, що їх розповсюджували підпільники, мали важливе значення, бо надихали на опір, вселяли та підтримували віру людей у перемогу СРСР. Але серед підпільників було не так вже й багато комсомольців та комуністів.

Підпільниками, організаторами саботажу та самими саботажниками були не лише комуністи та комсомольці (наприклад, згаданий вище Кисельов; згодом закатований та страчений окупантами інженер М. П. Бараков, який очолював відновлювальні роботи шахт у Краснодонському вугільному дирекціоні), а й безліч безпартійних громадян (Абакумова, 2004).

Мали місце як організовані, так і стихійні форми саботажу. Так, відмовився показати решті приклад праці на «Велику Німеччину» відомий на всю країну шахтар Микола Гвоздирьков, за що його було розстріляно; у Красному Лучі відмовилися від роботи близько 2 тисяч шахтарів, за що їх живцем було скинуто до шурфу шахти «Богдан» (Ємченко, 1970); у Краснодоні – кілька десятків шахтарів (за відмову видобувати вугілля для Німеччини їх показово було закопано живцем у землю).

Джерела та література

1. Абакумова, В. (2004). Окупаційний режим та антифашистський рух опору на Луганщині (1941–1943 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Луганськ. 20 с.

2. Боровская, Н. (2008). Станично-Луганский и Верхне-Тепловский районы во время немецкой оккупации и восстановления народного хозяйства (1942 – 1950 гг.) *История Станично-Луганского района: Сборник научных статей* / ред. М.Н. Карпенко. Луганск: «Глобус». С. 85–93.

3. Бровар, О. (2009). Вугільна промисловість Донбасу у 40-60-х рр. ХХ ст.: проблеми соціального розвитку. Донецьк: Юго-Восток. 365 с.

4. Ємченко, Г. (1970). На Луганщині. *Герої подполья [О подпольной борьбе русских патриотов в тылу немецко-фашистских захватчиков в годы Великой Отечественной войны]*/сост. Быстров В.Е. Вып. 2. Москва: Политиздат. С. 148–179.

5. Загоруйко, М., Юденков, А. (1980). Крах плана «Ольденбург» (о срыве экономических планов фашистской Германии на временно оккупированной территории СССР). 3-е изд., доп. Москва: Экономика. 376 с.

Владислав ШАТКОВСЬКИЙ
ORCID: 0000-0002-7713-5312

ФОРТИФІКАЦІЙНІ СПОРУДИ НОВОЇ СЕРБІЇ ЗА МАТЕРІАЛАМИ Й. А. ГІЛЬДЕНШТЕДТА

FORTIFICATIONS OF THE NEW SERBIA BASED ON MATERIALS BY J. A. GULDENSTEDT

У процесі захоплення нових територій і розширення кордонів Російською Імперією виникла потреба у визначенні і оцінці нових територій. Керівник Академії наук Російської Імперії А. Ф. Ломоносов висунув ініціативу про проведення серій досліджень. Дослідження Гільденштедта по території колишньої Нової Сербії входить в другу серію експедицій, що відбувались з 1768 по 1774 рік, і складалась з п'яти груп вчених натуралістів.

Метою дослідження Й. А. Гільденштедта було всебічне дослідження територій з напрямком природознавства та економіки. Подорож територією колишньої Нової Сербії проходила з шостого травня по тридцятого липня 1774 року а саме наприкінці Турецько-російської війни до укладання Кучук – Кайнаджирського договору 10 серпня 1774 році результати роботи представлені в праці D. Johann Anton Guldénstädt. Russisch-Kaysersl. Akademikers und Professors der Naturgeschichte auch der Churfürstl. Maynzischen und der Berliner Naturforschenden, wie auch der St. Petersburgischen ökonomischen Gesellschaft Mitglieds. Reisen durch Russland und im Caucasischen Geburge. Auf Befehl der Russisch-Kayserslichen. Akademie der Wissenschaften herausgegeben von P.S.Pallas пізніше перевидана «Путешествие И. А. Гильденштедта по Елисаветградской провинции (1774 г.)» в перекладі Ястребова (Гільденштедт, 2005) також існує варіант перекладу Наталії Полонської – Василенко в її неопублікованих матеріалах які доповнюють переклад Ястребова. Узагальнив та адаптував до сучасного використання А.В. Пивоваром з коментарями та доповненнями. Дослідник зазначає, що дослідники попередніх років використовували власні варіанти перекладів.

У процесі подорожі Й. А. Гільденштедт описував навколишнє середовище, промисли, поселення. Не виключенням були і фортифікаційні споруди. В основному Фортеці такі як Новомиргородська та Єлисаветградська, Мішурін Ріг, решта фортець є окремими ротами колишніх Пандурського та Гусарського полку перетвореної Нової Сербії та Молдовського піхотного полку. (Полонська-Василенко, 1960) Окремо відзначаються укріплення